

વ્યવહારમાં નવ પદાર્થોનું જ્ઞાન આવશ્યક છે.
છહદવ્વહ જે જિણ કહિઆ ણવ પયત્થ જે તત્ત।
વવહારે જિણઉત્તિયા તે જાણિયહ પયત્ત।।૩૫।।
ષટ દ્રવ્યો જિન-ઉક્ત જે, પદાર્થ નવ જે તત્ત્વ;
ભાખ્યાં તે વ્યવહારથી, જાણો કરી પ્રયત્ન. ૩૫.

અન્વયાર્થ :- (જિણ જે છહ દવ્વહ ણવ પયત્થ જે તત્ત કહિઆ) જિનેન્દ્ર દેવે જે છ દ્રવ્ય, નવ પદાર્થ અને સાત તત્ત્વ કહ્યા છે (વવહારે જિણ ઉત્તિયા) તે બધા વ્યવહારનયથી કહ્યા છે. (પયત્ત તે જાણિયસિ) તેમને પ્રયત્ન કરીને જાણવા યોગ્ય છે.

વીર સંવત ૨૪૯૨, અષાઢ સુદ ૩, મંગળવાર
તા. ૨૧-૦૬-૧૯૬૬
ગાથા-૩૫ થી ૩૮ પ્રવચન નં. ૧૪

આ ‘યોગસાર’ છે. યોગસાર એટલે આત્માના મોક્ષનો ઉપાય, એમાં સાર શું એ બતાવે છે. સમજાણું? એમાં ૩૪ ગાથા થઈ ગઈ. ૩૫ મી.

છહદવ્વહ જે જિણ કહિઆ ણવ પયત્થ જે તત્ત।
વવહારે જિણઉત્તિયા તે જાણિયહ પયત્ત।।૩૫।।

શું કહે છે? ‘જિનેન્દ્ર દેવે...’ ‘જિણ કહિઆ’ એમ છે ને? જિનેન્દ્ર પરમેશ્વરે છ દ્રવ્ય, નવ પદાર્થ અને સાત તત્ત્વ કહ્યા છે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર, જેને એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકનું જ્ઞાન આત્મામાં પ્રકાશમાન થયું, એવા ભગવાને છ દ્રવ્ય કહ્યા છે એ છ વસ્તુ, એના નવ તત્ત્વો-પદાર્થ અને સાત તત્ત્વ. એને વ્યવહારે ‘જિણ ઉત્તિયા’ આમ શબ્દ પડ્યો છે. ભગવાને એને વ્યવહારે કહ્યા છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- એટલે નથી ને કહ્યા છે, એમ?

ઉત્તર :- નથી અને કહ્યા એમ નથી. ઈ જ કહે છે. વ્યવહારે કહ્યા એટલે કે આત્માથી ભિન્ન છે અને ભેદરૂપ તત્ત્વ છે તેથી તેને વ્યવહારે નવ તત્ત્વ આદિ કહેવામાં આવ્યા. આત્મા નિશ્ચયથી તો અભેદ અખંડ આનંદની મૂર્તિ છે. એનો આશ્રય કરવો અને એની દૃષ્ટિ કરવી એ સમ્યગ્દર્શન છે, એ નિશ્ચય છે, પણ નિશ્ચયમાં જેનો નિષેધ થાય છે એ ચીજ શું? સમજાણું કાંઈ?

નિશ્ચય આત્મા, નિશ્ચયથી તો આત્મા અનંત શુદ્ધ ગુણનો પિંડ એકરૂપ વસ્તુ (છે).

એ સત્ય અને એ નિશ્ચય (છે) કે જે આત્માનો અંતર આશ્રય કરવાથી આત્માને સમ્યગ્દર્શન અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય. એ તો વસ્તુ નિશ્ચય (થઈ), પણ જ્યારે નિશ્ચય આમ છે ત્યારે બીજો વ્યવહાર છે કે નહિ? એમ. તે ભગવાને કહ્યો પાછો. કીધું ને? ‘વવહારે જિણ ઉત્તિયા’ અને ‘જિણ કહિઆ’ છ દ્રવ્ય. એ છ દ્રવ્યો છ પ્રકારના પદાર્થ છે. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ, અનંતા પરમાણુ, પુદ્ગલ અનંતા અને જીવ, એમ એક સ્વરૂપના નિશ્ચયની અપેક્ષાએ એ બધા છ દ્રવ્યો ભેદરૂપ અથવા અનેકરૂપ થયા માટે તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એ વ્યવહાર છે. ‘જિણ ઉત્તિયા’ વીતરાગે કહ્યો છે. ઇ છ દ્રવ્ય, નવ પદાર્થ કે નવ તત્ત્વ કે સાત તત્ત્વ એમાંથી તારવીને કાઢવો છે તો એક. કોણ અને શેમાંથી જુદો પડે છે? અજીવ, આસ્રવ, બંધથી જુદો પડે અને સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તો ભેદરૂપ દશા (છે). અભેદરૂપ ત્રિકાળ કોણ? સમજાણું કાંઈ? સમજાતું નથી?

મુમુક્ષુ :- ચોખ્ખુ સમજાય એવું છે.

ઉત્તર :- એમ ને? ઇ કહે (છે), ચોખ્ખુ સમજાય એવું છે.

આત્મા નિશ્ચયથી તો એકરૂપ અભેદ સ્વભાવ આત્માનો, તે એનું સત્ય અને નિશ્ચય. પણ એ નિશ્ચયના અભેદમાં આવવું ત્યારે કયો વ્યવહાર નિષેધમાં ગયો? વ્યવહારનો અભાવ થયો એ વ્યવહાર કોઈ ચીજ છે કે નથી? તો કહ્યું કે, ‘વવહારે જિણ ઉત્તિયા’. વીતરાગે છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વ, સાત પદાર્થ આદિ ભગવાને કહ્યા છે. એ વ્યવહારે કહ્યા (છે). વ્યવહારે કહ્યાનો અર્થ કે, ભેદરૂપ. એકરૂપમાંથી ભેદરૂપ અને એકરૂપમાંથી અન્યરૂપ, એવાને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? એ વ્યવહાર ન જાણે એને નિશ્ચય હોય નહિ અને નિશ્ચય છે એ અભેદસ્વરૂપ છે ત્યારે ભેદ શું છે? અને ચૈતન્યથી અન્ય શું છે? કહો, સમજાણું કે નહિ આમાં?

ભગવાન અભેદ જ્ઞાયકમૂર્તિ એ નિશ્ચય, એ સત્ય, એની દૃષ્ટિ કરવી એ સમ્યગ્દર્શન. ત્યારે એનાથી અન્ય અજીવ આદિ છે, પુદ્ગલો આદિ (છે), એ અન્ય છે. આથી અન્ય છે. આ જુદો, આ જુદો એનું જ્ઞાન તો કરવું પડે ને? અને આત્મા શુદ્ધ અભેદ છે ત્યારે એમાં પુણ્ય-પાપનો આસ્રવભાવ, અટકેલો બંધભાવ, એ આત્માથી વિપરીતરૂપ ભાવ અન્ય છે તો એનું પણ જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અને આત્મા અભેદસ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરતાં એમાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ પણ એક સમયની પર્યાય, ભેદ છે. એ ભેદ ‘જિણ ઉત્તિયા’ (અર્થાત્) વીતરાગે તેને કહ્યા છે અને એ છે. સમજાણું કાંઈ? છ દ્રવ્ય..

મુમુક્ષુ :- પ્રયત્નપૂર્વક જાણે.

ઉત્તર :- પ્રયત્નપૂર્વક ન જાણે? વ્યવહારને પ્રયત્નપૂર્વક જાણવો નહિ? પ્રયત્નપૂર્વક આદરવો નહિ. અહીં જાણવાની વાત છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ઇ વ્યવહારને નિશ્ચય ન હોય એમ તો કહી કીધું.

ઉત્તર :- વ્યવહાર આ છે ત્યારે નિશ્ચય થયો, એમ. નિશ્ચય થયો એટલે? અભેદપણું છે એમાં આ નથી. ત્યારે એનું જ્ઞાન જોઈએ ને? જેનાથી જુદો પડું છું કે અંશરૂપે હું નથી, એ અંશરૂપ અને જુદો છે, એ ચીજ શું? સમજાણું કાંઈ? તેથી બે શબ્દ વાપર્યાં. છ દ્રવ્ય આદિ, નવ પદાર્થ, સાત તત્ત્વ જિને કહ્યા છે, પણ એ જિને વ્યવહાર કહ્યો, પાછું એમ લઈ લીધું. સમજાણું? એ નિશ્ચય નહિ.

હા, ‘જિણ ઉત્તિયા’ એમ કીધું. વ્યવહાર કહ્યો. સમજાણું?

‘તે જાણિયહ પયત્ત’ નિશ્ચયમાં, વીતરાગે નિશ્ચયમાં એમ કહ્યું, એકરૂપ ભગવાન તારો આત્મા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, અનંત અનંત ગુણનું એકરૂપ, એવો આત્મા તે નિશ્ચય છે. એમ જિને કહ્યું છે. ત્યારે આ વ્યવહાર જિને કહ્યો એ કેવો? સમજાણું કાંઈ? એ છ દ્રવ્ય બરાબર જાણવા જોઈએ. કારણ કે જ્ઞાનની-આત્માની જ્ઞાનદશાની એક પર્યાયમાં એ છ દ્રવ્ય જાણવાની તાકાત છે, એ વ્યવહાર છે, એ જાણવું એ વ્યવહાર છે અને સ્વને જાણવું એ નિશ્ચય છે. સ્વને જાણવું નિશ્ચય તો વ્યવહાર છે કે નહિ? અને એનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ કે નહિ? પ્રયત્નપૂર્વક હોવું જોઈએ કે નહિ? એમ કહે છે. સમજાણું?

‘તેમને પ્રયત્ન કરીને જાણવા યોગ્ય છે.’ જે છ દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને કાળ-ચાર અરૂપી (દ્રવ્ય), પુદ્ગલ રૂપી. બીજા અનંત જીવો પણ અરૂપી. એ બધાં છ દ્રવ્યોને જેમ છે તેમ એના દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, એની શક્તિ, એની અવસ્થાઓ જેમ છે તેમ વ્યવહારે જાણવી જોઈએ. જ્યારે છ દ્રવ્ય કીધા ત્યારે એનો અર્થ એ થયો કે, છએ દ્રવ્યો સ્વતંત્ર ભિન્ન ભિન્ન છે. જો છ દ્રવ્યની પર્યાય સ્વતંત્ર પોતાથી થાય એમ જે જાણવું હજી એનું નામ તો વ્યવહારજ્ઞાન છે, વ્યવહાર છે. સમજાણું કાંઈ? છ દ્રવ્ય છે એમ કહેતાં તે પોતે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી છે. છ વસ્તુ છે તે પોતાના વસ્તુથી છે, શક્તિથી છે, અવસ્થાથી છે. એમાં કોઈની અવસ્થાથી કોઈ (હોય) તો ઈ છ દ્રવ્ય રહ્યા નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘જાણિયહ’ કીધું ને? જાણિયહ પયત્ત વસ્તુ નથી? વ્યવહારનો વિષય નથી? વિષય ન હોય તો પછી નિશ્ચય નથી. કોણે નિષેધ કર્યો? કોનો એમાં અભાવ થયો? કે, અન્યનો અભાવ થયો? આસ્રવ અને પુણ્ય-પાપના બંધનો અભાવ થયો. સંવર, નિર્જરા, મોક્ષની અભેદ પર્યાયમાં એનો અભાવ થયો. અભેદમાં એ ભેદ છે નહિ. એક અન્ય, એક વિપરીત અને એક ભેદ. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પ્રયત્નપૂર્વક જાણવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર :- જાણવું. જાણવું એટલે એની મેળાએ જણાઈ જશે, એમ નહિ. એમ કહે છે. જાણવું કે છ દ્રવ્ય છે, શુભ વિકલ્પથી એ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો. શુભ વિકલ્પ છે ને અહીંયાં? સમજાણું કાંઈ? હૈં? સાંભળવું, ગુરુ ઉપદેશથી સાંભળવું, શાસ્ત્ર વાંચવા. સમજાણું?

અહીં વાત તો બીજી કહેવી છે કે, જગતમાં છ વસ્તુ છે એટલી જે હજી વ્યવહારે ન જાણે તો તો એનો આત્મા નિશ્ચય, અભેદ, એકાકાર એવી અનંતી પર્યાયનો પિંડ (તેને કેમ જાણે?). એક પર્યાયમાં છ દ્રવ્ય જાણવાની તાકાત, એક સમયની પર્યાયમાં છ દ્રવ્યને (જાણવાની) તાકાત. એટલો પણ જે વ્યવહાર, અહીં પર્યાય છે તે ભેદ છે, છ દ્રવ્ય છે તે અન્ય છે, પણ એટલો વ્યવહાર તરીકે જે ન જાણે, એ એનો નિષેધ કરીને અભેદમાં શી રીતે આવશે? સમજાણું કાંઈ? અન્યથી જુદો અને એક સમય જેટલો નહિ. વ્યવહારની વાતું આવે ત્યાં આકરી પડે છે. ઓલો નિશ્ચયમાં ઠીક (પડે) ને એક ગોટો ઉપાડીને કાઢી નાખે. પણ એને જાણવું જોઈએ.

છ દ્રવ્યને ‘જિણ કહિઆ’-વીતરાગદેવે કહેલા છે અને એ વીતરાગદેવ કહે છે કે, અમે ‘વવહારે જિણ ઉત્તિયા’. નવના ભેદરૂપે કથન એ વ્યવહાર છે, ભગવાન એમ કહે છે. એ નવ છે માટે નિશ્ચય છે, એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? નવમાં જીવ આવ્યો, જીવ કેવો છે? અજીવ કેવો છે? એમ નવનું જ્ઞાન. દયા, દાન, વ્રતાદિના પરિણામ પુણ્ય છે. હિંસા, જૂઠા આદિના પરિણામ પાપ છે. એ બેને આસ્રવ કહે છે. વસ્તુ એમાં અટકે માટે ભાવબંધ કહે છે. આત્મામાં આસ્રવ અને બંધથી નીકળીને સ્વભાવ તરફ જતાં જે શુદ્ધ સંવર, નિર્જરા, શુદ્ધિની ઉત્પત્તિ, શુદ્ધિની વૃદ્ધિ અને શુદ્ધિની પૂર્ણતા (થાય). એ બધી પર્યાયો નવ તત્ત્વમાં વ્યવહાર તરીકે આવે છે. ભગવાને એને વ્યવહાર કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? માણસને ઝીણું પડે. આ તો વ્યવહાર આવ્યો તોપણ ઝીણું પડે, લ્યો!

‘વ્યવહારનયથી કહ્યા છે.’ એ નવ છે એ નિશ્ચયથી નહિ. નિશ્ચયથી એટલે નથી એમ નહિ, પણ છે, પણ એ ભેદરૂપ છે, અન્યરૂપ છે માટે તેને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? આણે તો લાંબુ ઘણું કર્યું છે. ‘પરનો આશ્રય લઈને આત્માનું કથન વ્યવહારનયથી જ કરવામાં આવે છે.’ છે એમાં, સમજ્યા ને?

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર વસ્તુ નથી.

ઉત્તર :- વસ્તુ નથી, એમ હોય? વ્યવહાર નથી? વ્યવહારનય તો જાણનાર છે, તો એનો વિષય નથી?

ભગવાનઆત્મા એક સમયમાં અભેદ પૂર્ણ સ્વરૂપ, એ પોતાનું નિજ તત્ત્વ અખંડ, તેને અહીં નિશ્ચય કહીએ. ત્યારે નિશ્ચયની અપેક્ષામાં એની નિર્મળ અવસ્થાઓના ભેદ પડે, શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ અને પૂર્ણ એ પણ વ્યવહાર. ‘જિણ ઉત્તિયા વવહાર’ વીતરાગને તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? સંવર કેમ થાય? શુદ્ધિ અંશ કેમ ઉત્પન્ન થાય? શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કેમ થાય? અને પૂર્ણતા (કેમ થાય?). એ બધી દશાઓ છે, એ બધી દશાઓ વ્યવહારમાં જાય છે. ચૌદ ગુણસ્થાન વ્યવહારમાં જાય છે. સમજાણું કાંઈ? એકલું અભેદનું નિશ્ચયનું કથન હતું ઠીક એ ઠીક રહે. પણ એ વ્યવહાર છે કે નહિ? એની સમયની પર્યાય છે

કે નહિ? ઓલો અભેદ નિશ્ચયમાં તો પર્યાય પણ ત્યાં તો ન આવી. સમજાણું કાંઈ?

એકરૂપ ભગવાનઆત્મા નિશ્ચયસ્વરૂપે એકરૂપ છે. વ્યવહારથી એને ગણો તો એની અવસ્થાઓના પ્રકાર, નિર્મળ અવસ્થાના પ્રકાર, મલિન અવસ્થાના પ્રકાર અને અન્ય દ્રવ્યના પ્રકાર. એ બધા એણે વ્યવહારના પ્રયત્નથી બરાબર જાણવા જોઈએ. આદરવાની વાતનો અહીં પ્રશ્ન નથી. જ્ઞાન કરવા લાયક છે કે નહિ? વ્યવહારનયના વિષયનું જ્ઞાન કરવા લાયક છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- આદરવા લાયક નથી પણ જ્ઞાન કરવાથી શું ફાયદો?

ઉત્તર :- સમજ્યા વિના? બાધા વિના ખોટું કરી નાખ્યું?

એ જાણે તો ખરો કે આ ભગવાનઆત્મા એકરૂપ ચિદાનંદ અભેદ છે તો એમાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષની દશા.. મોક્ષ ભલે સાદિઅનંત (રહે) પણ એક ભેદ છે ને? ભેદ છે એને 'જિણ ઉત્તિયા વવહાર'. ભગવાને એને વ્યવહાર કહ્યો છે, તો એને બરાબર જાણવો જોઈએ. આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય-પાપને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે. ભેદ છે ને? મલિન છે. એને જાણવો જોઈએ. એમ આ આત્મા સિવાય બીજા અનંત આત્માઓ છે, એ સિવાય આ અનંત કર્મ છે કે નહિ? (એ) જો નિશ્ચયમાં અભેદમાં થયો, શુદ્ધમાં દૃષ્ટિ (ગઈ) ત્યારે અશુદ્ધ છે કે નહિ? અશુદ્ધનું જ્ઞાન જોઈશે કે નહિ એને? અશુદ્ધ છે તો અશુદ્ધમાં પરચીજ કર્મ આદિ નિમિત્ત છે કે નહિ? એ પરદ્રવ્ય છે એનું જ્ઞાન કરવું જોઈશે. સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો આપણે વધારે ખૂબી કહેવી છે કે, 'વવહારે જિણ ઉત્તિયા' એમ અહીં વધારે વજન છે. આ શ્લોકમાં એ નવ, સાત કે છ, ભગવાને વ્યવહારે એને કહ્યા છે. એનો અર્થ કે, ભગવાને નિશ્ચયે આ બીજું કીધું છે. સમજાણું કાંઈ? એ છે માટે એને નિશ્ચય કહ્યા છે, છે માટે નિશ્ચય છે, ઈ જુદું, પણ જેમાં પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માટે આત્મા અભેદ છે તે નિશ્ચય છે અને આ બધા ભેદો તેને વીતરાગે વ્યવહાર કહ્યો છે. વીતરાગ પરમેશ્વરે એને વ્યવહાર કહ્યો છે તો એને જાણવો જોઈએ.

'વવહારે જિણ ઉત્તિયા' સમજાય છે? વજન અહીં છે. ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે (કહ્યા એવા) જગતમાં છ દ્રવ્ય છે, અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાલાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ, આકાશ. એ છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. એ છ દ્રવ્ય એ વ્યવહારે જિણ ભગવાને કહ્યા. કેમકે એમાં નિશ્ચય તો એકરૂપ આત્મા કાઢવો એને નિશ્ચય કહે છે. સમજાણું કાંઈ? કહો, 'પ્રવીણભાઈ'! વ્યવહારે ખોટું એટલે આશ્રય કરવા લાયક નહિ, ત્રિકાળ રહેનાર નહિ, પ્રયોજનમાં એનો આશ્રય કર્યો પ્રયોજન સિદ્ધ થાય નહિ, એમ વાત (કહેવી છે). પણ વસ્તુ નથી? સમજાણું કે નહિ?

નવ તત્ત્વ. છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ. જીવ, અજીવ, આસ્રવ, પુણ્ય-પાપ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ. એ નવે છે એને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે. નવને ભગવાને વ્યવહાર

કહ્યો છે. એમાંથી એકરૂપ આત્માનો આશ્રય કરવો તે નિશ્ચય છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? અને સાત તત્ત્વ. લ્યો! એ સાતમાં ઓલા પુણ્ય-પાપ આસ્રવમાં ભળી જાય છે. એ સાતે કહ્યા તેને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે. નવ તત્ત્વને કે સાત પદાર્થને કે સાત તત્ત્વને કે નવ પદાર્થને વ્યવહાર કહ્યો છે. કેમકે વ્યવહાર એટલે કે ભેદરૂપ, અન્યરૂપ. સમજાણું? ઓહો...!

એ વસ્તુ છે. ‘યોગસાર’ છે ને? એટલે આત્મા એક સ્વભાવે અંતર અખંડ છે, એનો આશ્રય કરવો નિશ્ચય વસ્તુ છે. એ પ્રયોજન સિદ્ધ થવામાં વસ્તુ (છે). પણ એ સિદ્ધ થવું ક્યારે? કહે છે, બીજી કોઈ ચીજ નિષેધ કરવા લાયકનું જ્ઞાન કર્યું છે કે નહિ? તો કહે, સાતનું જ્ઞાન, નવનું જ્ઞાન, છનું જ્ઞાન, ભગવાને તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? માટે વ્યવહારે બરાબર છ દ્રવ્યને (જાણવા જોઈએ). એ સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય બીજે હોતા નથી. વીતરાગ પરમેશ્વર કેવળજ્ઞાન સિવાય છ દ્રવ્ય અન્યમાં ક્યાંય હોતા નથી. ત્યારે એ છ દ્રવ્ય, છ દ્રવ્યને જાણનારી જ્ઞાનની એક સમયની પર્યાય એવડો આત્મા એક સમયના સામર્થ્યવાળો, એવું અન્ય દર્શનમાં ક્યાંય હોતું નથી. સમજાણું કાંઈ? અને એક સમયમાં છ દ્રવ્ય જણાય છતાં છ દ્રવ્યનો નિષેધ, એક સમયની પર્યાય જાણે એનો નિષેધ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

એક સમયમાં ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ અભેદ નિશ્ચયનો આશ્રય તે નિશ્ચય કહેવાય છે. તે સત્યદેષ્ટિ કહેવાય છે. વ્યવહારનું જ્ઞાન કરવા લાયક છે, વ્યવહાર આશ્રય કરવા લાયક નથી. ભેદનો, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષનો, આસ્રવ તત્ત્વ, પુણ્ય-પાપનો કે અજીવનો આશ્રય કરવા લાયક નથી. પણ એને જાણવા લાયક છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

આણે (—અર્થ કરનારે) તો પહેલું કહ્યું કે, સાધકે પહેલું જાણવું જોઈએ. શાસ્ત્રો કેટલા એમ કહ્યું બધું. ‘ગોમ્મટસાર’માં કહ્યું છે, જુઓ! કે, ‘છ દ્રવ્ય, પંચાસ્તિકાય...’ ‘અત્યાણં જિણવરોવદ્વિષ્ટાણં’ ભગવાને કહેલા તેને. જુઓ! ‘આણા અહિગમેણ’ ભગવાનની આજ્ઞાએ છ દ્રવ્યને જાણવા. ‘અહિગમેણ’ અને પોતાના જ્ઞાનથી, યુક્તિથી જાણવા. એક એક પરમાણુમાં અનંત ગુણ છે. આણે ચોખ્ખું કહ્યું છે. ઓહો કહે, એને સમકિત કહેવું. આ કહે કે, વ્યવહાર છે. ઇ વાત સાચી છે. સમજાણું કાંઈ?

આ શ્લોકમાં આવ્યું કે નહિ? ‘વવહારે જિણ ઉત્તિયા’. છ દ્રવ્યની શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર છે, નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર છે, નવ તત્ત્વ અને છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન તે વ્યવહાર છે. એની સાથે લાગુ પાડવું જોઈએ ને પાછું? એમાં છે ઇ. એનો અર્થ કે, ભેદવાળું છે કે નહિ? ભેદ છે કે નહિ? છ દ્રવ્ય, પંચાસ્તિકાય. સમજાણું? પછી એટલાની પોતે સાધારણ વ્યાખ્યા કરી.

કહે છે કે, નિશ્ચયથી જોઈએ તો ભગવાન આખો નિર્મળાનંદ પરથી જુદો દેખાય અને નિશ્ચયથી જોઈએ તો એક એક રજકણ પણ પરના સંબંધ વિનાનું દ્રવ્ય, રજકણ છૂટું દેખાય.

સમજાણું? છૂટું દેખાયનો અર્થ કે, અભેદની દૃષ્ટિ થતાં રજકણ પણ છૂટો દ્રવ્ય છે એમ એને જ્ઞાનમાં આવે. સમજાણું કાંઈ? ઇ ઉપ મી ગાથા (પૂરી) થઈ. આપણે અહીં સાર સાર લેવો છે ને? પાઠના ભાવમાંથી. બાકી બધું ઘણું લખ્યું હોય.

મુમુક્ષુ :- કેટલુંક તો મેળ વગરનું.

ઉત્તર :- એટલે આખુ ક્યાં વાંચીએ છીએ?

મુમુક્ષુ :- આ બધું જાણવાનો પ્રયત્ન ન કરે અને ઢીંગ ઘણી માથે ધારી લ્યો તો?

ઉત્તર :- એમાં ક્યો ઢીંગ ઘણી હાલે, એનું લઈને આવ્યા છે ઇ. ન્યાં એમ કહે છે. ‘ઢીંગ ધણિ માથે કિયો રે કોણ ગંજે નરખેત’ પણ ઢીંગ ધણિ શું કરવા જુદો? સર્વજ્ઞ પરમાત્મા બીજા દેવો કરતાં, બીજા ગુરુ કરતાં, બીજા તત્ત્વો કરતાં એ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સાચું કહેનાર છે, એમ જુદું કેમ પાડ્યું? હૈં? ભિન્ન કેમ એને કહેવાણા? કે, બીજા કરતાં આનું જુદું. બીજા આમ કહે છે, બીજા ભેદથી કહે છે, એકલાને કહે છે. સાત તત્ત્વ સહિત, નિશ્ચય સહિતના વ્યવહારને કહે છે. એવા ભગવાનનું જ્ઞાન ભેળવાળું રહ્યા વિના ઢીંગ ધણિ ધારી શકાય નહિ. કોણ ધણિ? તારે એવો છે કોઈ? ભગવાન એકલા ધાર તો એ છ દ્રવ્યમાં આવે છે, એમ કહે છે, લ્યો! ભગવાન પણ તે જો (ધાર્યા હોય તો તે વ્યવહારે છે). ‘જિણ ઉત્તિયા વવહારે’ આ ભગવાન જગતમાં છે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર છે એનું જ્ઞાન વ્યવહારે જ્ઞાન છે, નિશ્ચય નહિ. સમજાણું કાંઈ?

નિશ્ચયમાં તો સ્વ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન અખંડાનંદ પ્રભુ પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે, એકરૂપ તેનો આશ્રય કરીને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે એને અહીંયાં નિશ્ચય કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચયમાં કંઈ સત્ય ફળ આવવું જોઈએ. વ્યવહારમાં જાણવાનું આવે, એમાં શું? રાગ આવે. એમાં કંઈ સત્ય ફળ આવતું નથી. સમજાણું કાંઈ? બહુ આમ ન્યાયથી વાત મૂકી છે. ભાષા કેવી કહી? ઇ છ દ્રવ્યનું કથન ભગવાને કહ્યું છે. એને ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે, હોં! ભગવાને એ કહ્યા અને ભગવાને એને વ્યવહાર કહ્યો. હૈં? ઓલા ગોટા વાળે છે ને? ભાઈ! બીજા. ‘ગોમ્મટસાર’નો અર્થ એમાંથી જ ખોટો કાઢે છે. એવું હોય? કાઢે છે ને, ખબર છે ને. આ લખ્યું એમાં. એ તો ભેદવાળી વાત છે.

એકરૂપ ભગવાનઆત્મા નિર્વિકલ્પ વસ્તુ, આત્મા નિર્વિકલ્પ છે. સમજાણું કાંઈ? એવા આત્માનો અંતર આશ્રય નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટિથી કરે ત્યારે તેને નિશ્ચય કહેવામાં આવે છે. આ બધા વ્યવહાર છે. વ્યવહાર જાણવા જેવો છે, એનું જ્ઞાન કરવા જેવું છે. ત્યાં ઊભી રહેવા જેવું નથી. આહાહા...!

સર્વ પદાર્થોમાં ચેતનાર એક જીવ જ છે.
 સવ્વ અચેયણ જાણિ જિય એક સચેયણ સારુ।
 જો જાણેવિણ પમમમુણિ લહુ પાવડ ભવપારુ।।૩૬।।
 શેષ અચેતન સર્વ છે, જીવ સચેતન સાર;
 જાણી જેને મુનિવરો, શીઘ્ર લહે ભવપાર. ૩૬.

અન્વયાર્થ :- (સવ્વ અચેયણ જાણિ) પુદ્ગલાદિ સર્વ પાંચેય દ્રવ્યોને અને તેમનાથી બનેલા પદાર્થોને અચેતન અથવા જડ જાણો (એક જિય સચેયણ સારુ) એકલો જીવ જ સચેતન અને સારભૂત પરમ પદાર્થ છે. (પરમ મુણિ જો જાણેવિણ લહુ ભવપારુ પાવડ) પરમ મુનિ આ જીવ તત્ત્વનો અનુભવ કરીને શીઘ્ર જ સંસારથી પાર ઉતરી જાય છે.

‘સર્વ પદાર્થોમાં ચેતનાર એક જીવ જ છે.’ લ્યો! કાઢ્યું એમાંથી.
 સવ્વ અચેયણ જાણિ જિય એક સચેયણ સારુ।
 જો જાણેવિણ પમમમુણિ લહુ પાવડ ભવપારુ।।૩૬।।

ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર કહે છે કે, હે જીવ! ‘પુદ્ગલાદિ સર્વ પાંચેય દ્રવ્યોને...’ એક પરમાણુ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ. એ બધા અચેતન છે. સમજાણું કાંઈ? આ શરીર, અંદર કર્મ, આ વાણી આ બધું અચેતન છે, જડ છે. એમાં ચૈતન્ય ભાવ નથી. ચૈતન્યભાવ સર્વજ્ઞ પ્રભુ આત્મામાં છે. જેમાં ચૈતન્યભાવ છે એ સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? ‘સવ્વ અચેયણ જાણિ’ ભગવાનઆત્મા સિવાય કર્મના રજકણો, શરીર, વાણી, આ દાળ, ભાત, શાક, મકાન બધું જડ અચેતન છે, એમાં ચૈતન્યનું હોવાપણું નથી. ‘અને તેમનાથી બનેલા પદાર્થોને અચેતન અથવા જડ જાણો.’

‘એક જિય સચેયણ સારુ’ ભગવાનઆત્મા સચેતન છે. જુઓ! ઓલું વ્યવહારનું જ્ઞાન કરાવ્યું. હવે જેમાં ચેતનપણું ભર્યું છે, ચેતનપણું ભર્યું છે એટલે કે જેમાં જ્ઞ-સ્વભાવ ભર્યો છે એટલે કે જેમાં સર્વજ્ઞ સ્વભાવ ભર્યો છે એ એક જ આ આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? એ શું કહ્યું? એ બધા છે, એને જાણનારું જ્ઞાન પર્યાયનું છે, પણ એને આખો આત્મા જાણવાની તાકાત જેમાં સર્વજ્ઞપદ પડ્યું છે. એ બધાને જાણો. એ (બધા) અચેતન છે પણ એને જાણો એ જ્ઞાનની દશા છે, પણ એ જ્ઞાનદશા એવી અનંતી જ્ઞાનદશાનો ચૈતન્યપિંડ એકલો આત્મા છે, એ સચેતન, સચેતન સર્વજ્ઞ આત્મા છે, એને તું આત્મા જાણ.

બીજું શું લક્ષમાં આવ્યું કે, આત્મા સિવાય સર્વ જે છે, બીજા બધા અચેતન, પેલા આત્માઓ ભલે બીજા હો, પણ તારે માટે સચેતન નથી. તારા સિવાયના બધા આ ચેતન

એમાં ક્યાંય નથી. સમજાણું? આ એક ચેતનસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા, બધા જીવને ચેતનસ્વરૂપને જુઓ તોપણ એ જીવ જાણનાર સર્વજ્ઞ સ્વભાવ છે એવું એને દૃષ્ટિમાં આવશે. બધાઓમાં જ્ઞાન નથી અને બધાનું જેને જ્ઞાન છે એવો આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી છે. શું કીધું? બધાઓમાં જ્ઞાન નથી. પાંચ જડ, પરમાણુ, શરીર આ તો બધા માટી, ધૂળ છે. આમાં બધાઓમાં, અનંત પરમાણુઓ, અનંત આત્માની સંખ્યા કરતાં અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુ, એ બધામાં જ્ઞાન નથી ત્યારે એ બધાનો જાણનાર છે એ ચૈતન્યસ્વભાવી, સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મા (છે), તેને આત્મા જાણ, એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એક સચેતન. ‘સારુ’ શબ્દ મૂક્યો છે ને પાછો? સારભૂત પરમપદાર્થ ભગવાનઆત્મા છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આ તો ભઈ, યોગસાર છે. સ્વરૂપની એકતા કરવી એનું સાર સ્વરૂપ શું એની વાત છે. સમજાય છે કાંઈ?

ભગવાનઆત્મા કહે છે કે, જે એનામાં ચૈતન્યસ્વભાવ, ચૈતન્યસ્વભાવ (છે) એ સાર (છે), પાછો. એ સાર છે. સમજાય છે? બીજામાં એ કાંઈ છે નહિ. અનંત પરમાણુ, પુદ્ગલો, જડ માટી ધૂળ, અનંતગુણ પદાર્થો, એક જીવ કરતાં જડ ઘણા, અનંતગુણ.. અનંતગુણ.. અનંતગુણ.. ત્રણકાળના સમય અનંતગુણ, એ બધું જડ છે. સમજાણું કાંઈ? ક્ષેત્ર આકાશ બધું જડ છે. મોટું મોટું લાંબુ ક્ષેત્ર. કાળ આમ લાંબો જડ છે. પુદ્ગલની સંખ્યા અનંતી, એ બધી જડ છે. એ બધાનો જડ છે, અચેતન છે ત્યારે તે બધા જડને, ત્રણકાળના કાળરૂપી જડને અને અનંત આકાશ એવા જડને જાણનારું આ ચૈતન્ય તે સર્વજ્ઞ સારસ્વરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સવ્ અચેયણ જાણિ’ જુઓ! ‘જાણિ’ લીધું છે ને? ‘સવ્ અચેયણ જાણિ જિય એક્ક સચેયણ સારુ’ આહાહા..! આચાર્યોના કથન છે. પેટમાં અંદર એટલું ભર્યું છે ને! ‘સવ્ અચેયણ જાણિ જિય એક્ક સચેયણ સારુ’ એ બધાને જાણ, એ પણ નહિ. પણ આ સચેતન સાર, એ સાર છે. સમજાણું કાંઈ? એક ભગવાન જીવ જ સચેતન છે, જાણનાર-દેખનાર (છે). જુઓ! જીવ રાગવાળો છે કે પુણ્યવાળો છે કે આસ્રવવાળો, એ જીવ નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ બધાને જાણનારો (છે એમ કહેવું) એ પણ વ્યવહાર થઈ ગયો, ભાઈ! આહાહા..!

આમ બધું અચેતન. કાળ, ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય-અનંત દ્રવ્ય, અનંત ક્ષેત્ર, ત્રિકાળ કાળ, પુણ્ય-પાપ અચેતન બધા ભાવ. બધા અચેતનને જાણ અને જાણનારો એક ચૈતન્ય સાર છે એમ જાણ. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! આ તો મુનિઓની અંદર ઘણી મસ્તીની વાણી છે. થોડામાં ઘણું ભર્યું છે પણ એની ટીકા ન મળે. ટીકા હોય ત્યારે થાય ને! સમજ્યા ને? ‘સવ્ અચેયણ જાણિ જિય એક્ક સચેયણ સારુ’ આહાહા..! એક જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. સાર છે. એવા આત્માને જાણ તો તારું કલ્યાણ થશે, એ સિવાય તારું કલ્યાણ નથી.

‘જો જાણેવિણ પમમમુણિ’ એ જીવતત્ત્વને અનુભવ કરીને. જાણીને નામ અનુભવ

કરવો. ‘જો જાણેવિણ પમમમુણિ’ એ ભગવાનઆત્માથી અનેરા અચેતન, એને જાણ અને જાણનારને સાર જાણ, સાર જાણ. એકલો સર્વજ્ઞસ્વભાવી ભગવાનઆત્મા છે. ચેતનસ્વભાવ, ચેતનસ્વભાવ. જડમાં બિલકુલ ચેતનનો અંશ નહિ. ત્યારે આ ચેતનસ્વભાવ પરિપૂર્ણ સ્વભાવથી ભરેલો ચૈતન્ય સાર, કહે છે, ‘જાણેવિણ’ આત્મા જ્ઞાનાનંદને અનુભવીને હે આત્માઓ! પરમમુનિ ‘લહુ પાવઙ્ગ ભવપારુ’ અલ્પકાળમાં ભવનો પાર સંતો પામી જાય છે. આહાહા..!

‘જાણેવિણ’ આનો અનુભવ કરીને. ભગવાનઆત્મા વસ્તુ છે, એને જાણવું એ વ્યવહાર કલ્પો. આ સાર ચૈતન્ય, એને જાણવું એટલે અનુભવવું. એના અનુભવ દ્વારા પરમસંતો ભવને પાર પામી ગયા છે. સંસારનો અંત લાવવાનો, ભગવાનઆત્માના સ્વરૂપનો અંતર્ભૂજ અનુભવ કરવો એ જ ભવને પાર લાવવાનો ઉપાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એટલે એમ પણ વચ્ચે કહી દીધું કે, વચ્ચે કંઈક પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન, વ્રતના વિકલ્પો આવે એ કંઈ મુક્તિનો ઉપાય નથી, ભવપારનો ઉપાય નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

આ નજરે દેખાય છે ને. આંખ્યું ઉઘાડે તો દેખાય. કે ઉઘાડ્યા વિના દેખાય? સોનાના નળિયા થયા, કહે. લ્યો! સવારમાં આઠ વાગ્યા. એ.. જુઓ! સોનાના નળિયા થયા. ગોદડામાં એક ગાદલું એમાં ત્રણ ગોદડા ઓઢ્યા, આંખને ચીપડા વળ્યા. જુઓ! નળિયા સોનાના થયા. સૂરજ ઊગ્યો, એમ. શી રીતે દેખવું? નજરે દેખાતું હોય તો ઠીક, (તો તો) માનીએ. પણ આંખ ઉઘાડે તો દેખાય કે આંખ ઉઘાડ્યા વિના? સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એ ભગવાન ચૈતન્યસૂર્ય આત્મા છે. આ દેહમાં બિરાજમાન આત્મા, એ ચૈતન્યસૂર્ય (છે). એટલે ચૈતન્યસૂર્ય-સચેતનમાં બીજું પછી અચેતનપણું ન જાણે એવું આવે નહિ. એવો સર્વજ્ઞ ભગવાનઆત્માનો અનુભવ કરીને અલ્પકાળમાં મુનિઓ મોક્ષને પામે છે.

એણે દાખલો આપ્યો છે. ‘જેમ સાકર અને અનાજ ભેગા કરીને નવ (પ્રકારની) મીઠાઈ બનાવવામાં આવે..’ એવો દાખલો આપ્યો છે, છે ને? જેમ સાકરને આહાર સાથે મેળવી અને નવ પ્રકારની મીઠાઈ બનાવે. એમાં ને એમાં નીચે છે, ભાઈ! ૩૬ ગાથા ચાલે છે એની નીચે. એક સાકરની સાથે નવ (મીઠાઈ) મેળવે. ‘તોપણ તેમાં સાકરને જોનાર પુરુષ સાકરને જુદી જુએ છે.’ આપણે તો મીઠાનો દાખલો આપ્યો. આ સાકરનો ઠીક છે. સાકર નાખી નાખીને નવ મીઠાઈ મેળવે, નવ મીઠાઈ કરે. પણ સાકરનો દેખનાર સાકર.. સાકર.. સાકર દેખે. એ સાકર જ દેખે. ઓલામાં ચણાનો લોટ હોય, ઘઉંનો લોટ હોય, ફલાણું હોય, ઈ નહિ. સાકર.. સાકર.. સાકર.. સાકર.. સાકર... એમ આખી દુનિયામાં જ્યાં જોવે તો ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર તે હું. જણાઈ જાય બીજી વસ્તુ તો શું? હું તો જાણનાર છું. જડનું જ્ઞાન, સંવરનું જ્ઞાન, નિર્જરાનું જ્ઞાન, મોક્ષનું જ્ઞાન, બીજા જીવનું જ્ઞાન, અજીવનું (જ્ઞાન), પણ જ્ઞાન જ્ઞાન એ હું છું. સમજાણું કાંઈ? વાતોને પકડવી કઠણ પડે. મૂળ વાત કોઈ દિ’ સાંભળી નથી. અનંતકાળથી ઉપર ને ઉપર ચાલ્યો

ગયો છે. મૂળીયા શું ચીજ છે એને પકડવા કોઈ દિ' પ્રયત્ન કર્યો નથી. એમ ને એમ ચાલ્યો ગયો, મૂઠ્ઠું વાળીને. કાંઈક ધર્મ કરીએ છીએ. સામાયિક કર્યા ને પોષા કર્યા, પડિકમ્મણા કર્યા, જાત્રા કરી આવ્યા. શું છે? ધૂળેય નથી ત્યાં. સાંભળને! ભગવાનઆત્મા એક સમયમાં સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્માની દૃષ્ટિ અને અનુભવ ન કરે ત્યાં સુધી તેને કિચિત્ ધર્મ થતો નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા!

પછી બધી લાંબી લાંબી વાતું કરી છે. પછી થોડું નાખ્યું છે વળી, 'વજ્રવૃષભ નારાય સંહનન હોવું જરૂરી છે. એના વિના... એવું વીર્ય પ્રગટ થતું નથી.' વળી લાકડું ખોસ્તું છે. ૧૫૮ પાને છે. અહીં તો કહે છે, આ ભગવાનઆત્મામાં.. દેખો! બાહ્ય ચારિત્ર તો નિમિત્તમાત્ર છે. હેઠે છે. ૧૫૮ માં એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ તો બાહ્ય નિમિત્તમાત્ર છે. 'શુદ્ધ અનુભવરૂપ પરમ સામાયિક અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉપાદાન કારણ છે.' ભગવાનઆત્માના આનંદસ્વભાવનો અનુભવ કરવો એ મૂળ ઉપાદાન છે. એ ૩૬ ગાથા થઈ, ચાલો.

વ્યવહારનો મોહ ત્યાગવો જરૂરી છે.

જઈ ગિમ્મલુ અપ્પા મુણહિ છંડિવિ સહુ વવહારુ।

જિણ સામિત્ત એમઈ મણઈ લહુ પાવહુ ભવપારુ।।૩૭।।

જો શુદ્ધાત્મ અનુભવો, તજી સકલ વ્યવહાર.

જિનપ્રભુજી એમ જે જાણે, શીઘ્ર થશો ભવપાર. ૩૭.

અન્વયાર્થ :- (જિણસામી એમઈ મણઈ) જિનેન્દ્ર ભગવાન એમ કહે છે (જઈ સહુવવહારુ છંડિવિ ગિમ્મલુ અપ્પામુણહિ) જો તું સર્વ વ્યવહાર છોડીને નિર્મળ આત્માનો અનુભવ કરીશ તો (લહુ ભવપારુ પાવહુ) શીઘ્ર ભવથી પાર થઈશ.

૩૭. 'વ્યવહારનો મોહ ત્યાગવો જરૂરી છે.' જોયું? ત્યાં (૩૫ ગાથામાં) કહ્યું હતું કે, 'વવહાર ઉત્તિયા' સમજ્યા ને? એને જાણવો (એમ કહ્યું). અહીં છોડવાની વાત કરે છે.

જઈ ગિમ્મલુ અપ્પા મુણહિ છંડિવિ સહુ વવહારુ।

જિણ સામિત્ત એમઈ મણઈ લહુ પાવહુ ભવપારુ।।૩૭।।

આવા શબ્દો બહુ આવે છે. શીઘ્ર.. શીઘ્ર.. શીઘ્ર.. શીઘ્ર.. મોક્ષ.. મોક્ષ.. મોક્ષ.. આહાહા..! 'જઈ ગિમ્મલુ અપ્પા મુણહિ' શું કહે છે? 'જિનેન્દ્ર ભગવાન એમ કહે છે...' જિનસ્વામી, એમ કહ્યું. જિનસ્વામી એમ કહે છે. જિનેશ્વર ત્રિલોકના નાથ પરમેશ્વર તીર્થંકરદેવની વાણીમાં

હુકમ આવ્યો છે. આહાહા..! ‘જિણસામી એમઝ મળઈ’ એ ત્રણલોકના નાથ પરમેશ્વર સમવસરણમાં એમ હુકમ, આજ્ઞા કરતા હતા. શું?

‘જઙ્ઙ સહુવવહારુ છંડવિ ગિમ્મલુ અપ્પામુણહિ’ એ વ્યવહારનું જ્ઞાન કરવું (એમ) જે અમે કહ્યું, વ્યવહાર છે એને જાણવું, પણ એની દૃષ્ટિ છોડ. વ્યવહારને છોડ અને એક આત્માનો આશ્રય કર, એમ જિનસ્વામીનો હુકમ છે. સમજાણું કાંઈ? આ બધા અત્યારે વાંધા ઉઠ્યા. ઓલા કહે, વ્યવહારથી થાય. અરે..! સાંભળને વ્યવહાર છોડવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે. ઝાઝા માણસોની સંખ્યા છે ને કીડીઓ જેવી મોટી. આહાહા!

‘જિણસામી એમઝ મળઈ’ આહાહા..! એ વીતરાગરૂપી સિંહ, વીતરાગના સિંહની ત્રાડ એવી વાણી આવી છે કે, સિંહનાદ આવ્યો, જુઓ! કહે છે. ‘જઙ્ઙ સહુવવહારુ છંડવિ’ એમ ‘જઙ્ઙ’ પાછું હોં! ‘જઙ્ઙ’ એટલે જો તું સર્વ વ્યવહાર છોડીશ, એમ કહે છે. વ્યવહાર છે, રાગાદિ, પુણ્યાદિ, નિમિત્ત આદિ હો પણ જ્યારે તું ‘વ્યવહાર છોડીને નિર્મળ આત્માનો અનુભવ કરીશ..’ ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યપ્રભુ, એની અંદરમાં એકાગ્રતાનો આત્મઅનુભવ કરીશ. જો વ્યવહાર છોડીશ, અનુભવ કરીશ તો મુક્તિ થશે. જ્યારે વ્યવહાર છોડીશ ત્યારે. તું કહે કે, વ્યવહાર.. કંઈક વ્યવહાર. અરે..! સાંભળને! સમજાણું કાંઈ?

‘તો શીઘ્ર ભવથી પાર થઈશ.’ ભગવાનની આજ્ઞા છે. ભગવાને આજ્ઞાને ઉપદેશ કહ્યો, નિર્મળ આત્માનો અનુભવ કરો. ‘આ અનુભવ ત્યારે જ થાય જ્યારે સર્વ પરના આશ્રયરૂપ વ્યવહારનો મોહ ત્યાગવામાં આવે.’ લ્યો! એ બરાબર છે. ‘પર પદાર્થનો પરમાણુ માત્ર પણ હિતકારી નથી. વ્યવહાર ધર્મ, વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો જેટલો વિષય છે તે બધો છોડવા યોગ્ય છે.’ સમજાણું કાંઈ? એ ગાથાનો નીચે અર્થ છે. વ્યવહાર ધર્મ-દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ એ વ્યવહારધર્મ પુણ્ય છે. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન (એટલે) નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા, ભેદવાળી શ્રદ્ધા, ભગવાનની શ્રદ્ધા વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન. શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વ્યવહારજ્ઞાન. પંચ મહાવ્રતના પરિણામ વ્યવહારચારિત્ર. અને એનો જે વિષય તે બધું ત્યાગવા યોગ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? છે ને? પાઠ છે કે નહિ?

‘સહુવવહારુ છંડવિ’ સર્વ વ્યવહાર, એમ એમાં શબ્દ પડ્યો છે ને? સર્વ વ્યવહારમાં તો ઘણી સૂક્ષ્મ વાત લીધી. પર વસ્તુ છૂટી, રાગ છોડ. સમજાય છે? દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિનો વિકલ્પ છોડ, આ ગુણ-ગુણીના ભેદનો વિકલ્પ પણ છોડ. એ બધો વ્યવહાર છે. ‘જઙ્ઙ’ અને ‘સહુ’ બે શબ્દ પડ્યા છે ને? ભારે નાખ્યું છે, હોં! આહાહા..! ‘સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચાહે ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ હોય, કેવળ પોતાના શુદ્ધાત્માને જ પોતાના હિતકારી જાણે છે. શેષ સર્વને ત્યાગવા યોગ્ય પરિગ્રહ જાણે છે.’ કહો, સમજાણું આમાં? આ પરિગ્રહ છે ને?

‘સર્વ કાર્યોને વ્યવહાર ધર્મ જાણીને છોડવા યોગ્ય સમજે છે કેમકે વ્યવહારની સાથે રાગ કરવો તે કર્મબંધનું કારણ છે.’ ઠીક! પછી, જુઓ! ત્યાં સુધી લીધું. ‘સિદ્ધોનું ધ્યાન

કરે છે તોપણ સિદ્ધોને પર માનીને તેમનું ધ્યાન પણ છોડવા જેવું છે એમ જાણે છે.’ ‘સર્વ’ શબ્દ પડ્યો છે ને? ભગવાન સિદ્ધ સમાન છું, સિદ્ધ ભગવાન જેવો (છું), એ પણ એક વિકલ્પ છે. હૈં?

મુમુક્ષુ :- ઘણું જાણવાની ગાથા છે.

ઉત્તર :- ઘણું પકડવાની ગાથા છે. ‘સર્વ’ શબ્દ પડ્યો છે એટલે પછી એનું સ્પષ્ટીકરણ થવું જોઈએ ને? જેટલા વ્યવહારના ભેદ એ બધા છોડવા જેવા છે. એનો-વ્યવહારનો કોઈ અંશ આશ્રય કરવા લાયક નથી. પછી નિમિત્ત હો, દયા, દાનના પરિણામ હો, એક સમયની અવસ્થારૂપ ભેદ હો, ગુણ-ગુણી ભેદનો વિકલ્પ હો, કોઈ પણ વિચાર આદિ હો એ બધા છોડવા જેવા છે. ત્યારે અંતર આત્માની દૃષ્ટિ અને અનુભવ થઈ શકશે. આવું ભગવાનનું ફરમાન છે. આ આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ માને એને ભગવાનની આજ્ઞાની શ્રદ્ધા નથી, ભગવાનના ઉપદેશની શ્રદ્ધા નથી. કહો, સમજાણું આમાં? આમ તો કહે, હે ભગવાન! તમે પણ ઈ કહ્યું છે શું ઈ તો તને ખબર નથી. એણે એ કહ્યું છે કે, વ્યવહાર છોડીને નિશ્ચય આદર. એ એની આજ્ઞા અને ઉપદેશ છે. બાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વના કથનનો સાર-માખણ આ છે. બાર અંગ અને નવ પૂર્વની અંદરમાં સાર આ છે.

ભગવાનઆત્મા એક સમયમાં અનંત આનંદનો કંદ પ્રભુ, તેનો અંદર આશ્રય કરીને અનુભવ કર. જેટલો વ્યવહાર છે, જ્યાં સુધી અંદર વ્યવહારનો વિકલ્પ રહેશે ત્યાં સુધી અંતર અનુભવ નહિ થઈ શકે. એમ ભગવાનની આજ્ઞા અને ઉપદેશ છે. જ્યાં સુધી તારું ભેદ ઉપર, રાગ ઉપર, નિમિત્ત ઉપર, વિગેરે ગુણ-ગુણીના વિચાર ઉપર લક્ષ રહેશે ત્યાં સુધી ભગવાનની આજ્ઞા છે (અને) તેવું સ્વરૂપ છે, ભગવાનની આજ્ઞા છે અને એવું એ સ્વરૂપ છે કે, જ્યાં સુધી એવા વ્યવહારનું લક્ષ રહેશે ત્યાં સુધી નિશ્ચયમાં અંતરમાં જવાશે નહિ. એવું એનું સ્વરૂપ છે, એવી ભગવાનની આજ્ઞા છે. કેવડું કીધું? કેવડું શું અનંતગુણું પાકું છે ઈ. ઠીક, આ જૂના માણસ એટલે જરી અંદર નાખ્યા કરે. જુઓ!

‘સિદ્ધોનું ધ્યાન ધરે છે તો પણ સિદ્ધોને પર માનીને તેમનું ધ્યાન પણ છોડવા જેવું છે એમ જાણે છે, કેમકે ત્યાં પણ શુભ રાગનો અંશ છે. બીજું તો શું પણ ગુણ-ગુણી ભેદનો વિચાર પણ પરિગ્રહ છે, વ્યવહાર છે, ત્યાગવા યોગ્ય છે. કેમકે આ વિચારમાં વિકલ્પ છે, વિકલ્પ છે ત્યાં શુદ્ધ ભાવ નથી.’ આહાહા..! ‘જો કે આ વિચારનું આલંબન બીજા શુક્લધ્યાન સુધી છે તો પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આ આલંબનને પણ ત્યાગવા યોગ્ય જાણે છે.’ ઠીક કર્યું છે. આવે છે ને? અવલંબન આવે, ૪૨ ભેદ આદિ. પણ તે ત્યાગવા યોગ્ય છે, અંતરમાં આ આદરવા યોગ્ય છે, એમ કહે છે. ભેદ પડ્યો માટે એ ધ્યાન છે, એમ નહિ. આલંબન છોડાવ્યું. નિમિત્ત છોડવા યોગ્ય છે, અંદરમાં સ્વભાવ તરફની અભેદતામાં, એકરૂપતામાં જાવું એ આજ્ઞા છે અને વસ્તુ પણ એવી છે. એવા ભેદથી કોઈ રીતે અંતર

પકડી શકાશે નહિ. એ ચીજ એવી છે માટે ભગવાનની આજ્ઞા એવી છે (કે), અંતર સ્વભાવનો આશ્રય કરી અનુભવ કરો. એ અનુભવ એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? વળી બીજું થોડુંક નાખ્યું છે.

‘સમ્યગ્દષ્ટિના દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, ઘર, ઉપવન બધું જ એક પોતાનો જ શુદ્ધાત્મા છે,...’ શું કીધું? એ ધર્મીજીવનો દેવ આત્મા. લ્યો! શું? ધર્મીજીવનો ગુરુ આ આત્મા. એનું શાસ્ત્ર પણ એ આત્મા. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પર છે ને? વ્યવહારથી જુદું પાડ્યું. પર લેવું છે ખરું ને! આ ઘર આત્મા. આ આત્માનું ઘર અંદર આત્મા. આ ઘર-બર કેવા? શરીર, વાણી, મન તો ક્યાંય રહી ગયા. આ તો ધૂળ છે. બહારના માટીના ઘર તો ક્યાંય રહી ગયા. એ તો જડના ઘર હતા. આ માંસના પૂતળા, આ ક્યાં આત્માનું ઘર છે? ભગવાન સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, ‘સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો’ એવો આત્મા, એનું ઘર અંદર આત્મા છે. આહાહા...! આમ ભગવાનનું ફરમાન છે. કહો, આ તમારા બાવીસ-બાવીસ માળના મકાન, એ ઘર નહિ, કહે છે. હેરાન થઈને ચાલ્યો જશે. હૈં? આહાહા...!

ઉપવન. આહાહા...! કહે છે કે, લોકો ફરવા જાય છે ને? ઉપવન, વનમાં. ધર્મીનું ઉપવન કોણ? આત્મા ઉપવન છે. ફરીને ન્યાં હૃદય જાય છે. આહાહા...! બાગબગીચામાં ફરે ને? ‘મુંબઈ’માં શું કહે છે? ‘હોંગિંગ ગાર્ડન’! હવા એટલી ટાઢી હતી. અમે ગયા ત્યારે. ત્યાં તો શરદી થઈ ગઈ હતી. આ કહે કે, ત્યાં શું છે? અમારે તો સવારે ફરવા જાવું છે. ધૂળમાંય નથી, કહે છે. આત્મા ઉપવન છે. આહાહા...! સમજાણું?

‘બધું જ એક પોતાનો જ શુદ્ધાત્મા છે,...’ શુદ્ધાત્મા, હોં! અશુદ્ધ પર્યાય, રાગાદિ, નિમિત્ત આદિ બધું છોડવા લાયક છે. ‘તે જ આસન છે,...’ દેખો! એ આસન લગાવો, સારું આસન ગોતીને. એ આસન આત્મા છે. ભઈ! સારું આસન લગાવો. શેનું? જડનું. આ તો માટી છે. અંદર આસન જ્ઞાનાનંદ ભગવાનને દષ્ટિમાં લેવો, ત્યાં ઠરવું એ એનું આસન છે. ‘આસન મારી સૂરત દગ ધારી, દેખ્યા અલખ દેદાર’ આસન અંદરમાં મારી, અંદરમાં અસંખ્ય પ્રદેશમાં સ્થિર થાય એ એનું આસન છે. શરીર-ફરીર આમ કરવું, આમ કરવું ધૂળેય નથી. એ તો જડ છે. આમ રાખો (એમ કહે). એ ગમે એમ રહે, એ તો જડ છે.

‘તે જ શિલા છે,...’ સારી શિલા ગોતીને જંગલમાં જઈને ધ્યાન કરવું, હોં! પથ્થર શિલા મોટી લાંબી હોય, ઊંચી આટલી હોય તો વળી આમ પડી જાય તો? થોડી આમ લાંબી હોય, થોડી આમ લાંબી હોય તો પડી જાય તો વાંધો ન આવે. આટલું હોય તો પાછું આમ કરતાં આમ થઈ જાય તો? લાંબી શિલા આમ હોયને. શિલા આત્મા છે, કહે છે. હૈં?

‘તે જ પર્વતની ગુફા છે,...’ ઓલો વ્યવહાર છોડવાનું કહ્યું છે ને? આવો વ્યવહાર છોડવાનું કહ્યું એટલે આ બધા વ્યવહાર નહિ, એમ કહે છે. મૂળ તો એની સાથે સંબંધ

છે, ભાઈ! ઓલો વ્યવહાર છોડવાનું કહ્યું છે ને? આ બધો વ્યવહાર છે, એમ કહે છે. 'તે જ સિંહાસન છે, તે જ શય્યા છે. આવો અસંગભાવ અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાને જેને હોય છે તે જ સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાની છે,...' કહો? તે જ જીવ 'નૌકા ઉપર આરૂઢ થયેલ છે.' આત્માના અંતર એકાગ્રતા ને અનુભવની નૌકા ઉપર આરૂઢ છે. તે સંસાર સાગરથી પાર કરનારી છે. આહાહા..!

‘વ્યવહારના મોહથી કર્મનો ક્ષય નહિ થાય. જે અહંકાર કરે કે હું મુનિ,...’ છું, હું પંચ મહાવ્રતધારી છું. એ બધો અહંકાર મિથ્યાત્વ છે. ‘હું તપસ્વી છું, તે વ્યવહારનો મોહી મોક્ષમાર્ગી નથી.’ વ્યવહારની સાવધાનીવાળો મોક્ષમાર્ગી નથી. નિશ્ચયની સાવધાનીવાળો મોક્ષમાર્ગી છે, એમ કહે છે. પાઠમાં છે ને? ‘જઈ સહુવવહારુ છંડવિ’ એકલો ભગવાનઆત્મા. ‘અપ્પામુણહિ’ છે ને? આત્મા જ જાણે, આત્માને જ બધું જાણે, એમ. ‘મુનિનો નગ્ન વેશ અને શ્રાવકને વસ્ત્રસહિતનો વેશ નિમિત્ત કારણ છે તો પણ મોક્ષનો માર્ગ તો એક રત્નત્રય ધર્મ જ છે.’ બીજો મોક્ષમાર્ગ છે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? લ્યો, એ ૩૭ ગાથા (પૂરી) થઈ.

જીવ અજીવના ભેદ જાણો.

जीवाजीवहँ भेउ जो झाणइ तिं जाणियउ।

मोक्खहँ कारण एउ भणइ जोइ जोइहिं भणियउ।।३८।।

જીવ-અજીવના ભેદનું જ્ઞાન તે જ છે જ્ઞાન;

કહે યોગીજન યોગી હે! મોક્ષ હેતુ એ જાણ. ૩૮.

અન્વયાર્થ :- (જોઈ) હે યોગી! (જોઈહિં ભણિય) યોગીઓએ કહ્યું છે (જીવાજીવહં ભેઉ જો જાણિય) કે જે કોઈ જીવ તથા અજીવનો ભેદ જાણે છે (તિં મોક્ષહં હે કારણ જાણિય) તેણે જ મોક્ષનો માર્ગ જાણ્યો છે (એઉ ભણઈ) એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

૩૮. ‘જીવ અજીવના ભેદ..’ જુઓ! હવે પાછા ટૂંકામાં લાવ્યા, ભેદજ્ઞાન. એક કોર અજીવ અને એક કોર જીવ, બેયનું જુદું જ્ઞાન કર.

जीवाजीवहँ भेउ जो झाणइ तिं जाणियउ।

मोक्खहँ कारण एउ भणइ जोइ जोइहिं भणियउ।।३८।।

આમાં સોરઠા નાખ્યા, બીજામાં શું હતું? દેશી ગાથા નથી નાખી. અહીં નાખ્યું પાછું. સોરઠા નાખ્યું છે? હૈં ફેર હશે, પણ બીજામાં ક્યાંય લખ્યું નથી.

जीवाजीवहँ भेउ जो झाणइ तिं जाणियउ।

મોક્ષહૈં કારણ એઝ મળઈ જોઈ જોઈહિં મળિત ॥૩૮॥

હે ધર્મી.. ‘યોગીઓએ...’ તીર્થકરોએ, સંતોએ, કેવળીઓએ જીવાજીવનો ભેદ જાણ (એમ કહ્યું છે). જીવ અને અજીવનો ભેદ જાણવો એમ ભગવાને કહ્યું છે. બેમાં લાવ્યા હવે, નવમાં અને સાતમાંથી કાઢીને બે. એક કોર વ્યવહાર અને એક કોર નિશ્ચય. એક કોર અજીવ અને એક કોર જીવ. સમજાણું કાંઈ?

‘જે કોઈ જીવ તથા અજીવનો ભેદ જાણે છે...’ ‘તિં મોક્ષહૈં હે કારણ જાણિયત’ ‘તેણે જ મોક્ષનો માર્ગ જાણ્યો છે...’ જીવ એટલે જ્ઞાયક સ્વભાવ અભેદ તે જીવ. બાકી બધું અજીવ. સમજાણું કાંઈ? આ જીવ તે બીજા જીવ નહિ, આ જીવથી બધા જડ તે (જીવ) નહિ, રાગ, પુણ્ય તે જીવ નહિ, આ એક સમયનો ભેદભાવ પણ ખરેખર અખંડ જીવ નહિ.

‘જીવ તથા અજીવનો ભેદ જાણે છે...’ ભગવાનઆત્મા જ્ઞાયકભાવરૂપ સર્વજ્ઞસ્વભાવી જીવ આખો અને એ સિવાય બધું જીવનું આખું સ્વરૂપ નહિ. સમજાય છે? એ અપેક્ષાએ બધાને અજીવ કહેવામાં આવે છે. એ વ્યવહાર પણ અજીવ! આહાહા! દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, તપના પરિણામ એ અજીવ. એક સમયની પર્યાય પણ આખો જીવ નહિ. વ્યવહારે જીવ, તે પણ નિશ્ચયથી અનાત્મા. સમજાણું કાંઈ? એવા જીવ-અજીવનું ભેદજ્ઞાન તેને મોક્ષનું કારણ જાણ. જાણ, એમ ભગવાને કહ્યું છે. જોયું? છે ને? ‘એઝ મળઈ’ એમ ભગવાને કહ્યું. માથે આવી ગયું બધું. ભગવાન તીર્થકર એમ કહે છે. ટૂંકા શબ્દમાં ઓલો શબ્દ ભેગો ન (લીધો હોય). સમજાણું કાંઈ?

બંધ અને મોક્ષ, બે થયું. બંધ અને મોક્ષ. બંધમાં સંબંધ અજીવનો છે, મોક્ષનો સંબંધ અહીં સ્વભાવ સાથે છે. એ બેને એણે જાણવું જોઈએ. બેનું જ્ઞાન બરાબર કરવું જોઈએ. એ ભેદજ્ઞાનની પ્રધાનતાથી વાત છે. સમજાણું? એટલે જેને સંસાર, રાગ, બંધ એ પર છે અને આત્મા જ્ઞાયક સ્વ છે, એનું જ્યાં ભેદજ્ઞાન થાય એને જ મુક્તિનું કારણ થાય છે, બીજાને મુક્તિનું કારણ થતું નથી. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

વજ્રભીત જેવો નિર્ણય!

ભાઈ! તારા જ્ઞાનને અંતરમાં વાળીને એકવાર વજ્રભીત જેવો યથાર્થ નિર્ણય તો કર! વજ્રભીત જેવો નિર્ણય કર્યા વગર મોક્ષમાર્ગ તરફ તારું વીર્ય ઉપડશે નહિ. આ નિર્ણય કરતાં તારી પ્રતીતમાં જ્ઞાનની અધિકતા થઈ જશે ને રાગ તે જ્ઞાનનું શ્વેય થઈ જશે. આ સિવાય પરને હું કરું ને પરને હું ફેરવું - એવી બુદ્ધિ તે તો સંસારભ્રમણના કારણરૂપ છે.

(આત્મધર્મ - ઓગસ્ટ ૨૦૦૮)